

УДК 159.98:373.3.06-053.5

Олександра Прокопова

магістрантка факультету соціальної та психологічної освіти,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна
alexprokорова@gmail.com

Тетяна Перепелюк

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID: 0000-0001-6313-2279
perepeluk17@gmail.com

ДІАГНОСТИКА СТАНУ НАЯВНОСТІ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ У УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Формування досвіду взаємовідносин та поведінки учнів у вирішенні конфліктних ситуацій є актуальною психолого-педагогічною проблемою, і, як показує аналіз практики, необхідно формувати такий досвід на ранніх етапах навчання в початковій школі. Саме в цей період навчання в школі діти починають активно опановувати досвід вирішення суперечностей, що характеризують різні сфери життя. Учні молодшого шкільного віку по різному реагують на соціальну ситуацію і тому їх поведінка характеризується ознаками, включаючи індивідуально-психологічні особливості та зовнішні фактори, вивчення яких має бути спрямоване на весь навчальний процес.

Охарактеризовано поняття «комунікативний бар'єр», причини, які спричиняють його появу, представлені різновиди бар'єрів, які виникають в ході спілкування.

Встановлено, що учні молодшого шкільного віку продемонстрували невисокі показники сформованості комунікативної діяльності, що зумовлено певними труднощами у використанні комунікативних навичок у колективі. Також результати дослідження дозволили встановити, що у молодших школярів, спостерігаються комунікативні бар'єри, які часто проявляються у несформованості мотивів спілкування, труднощами вступу в контакт, тому нами була запропонована психокорекційна програма для подолання причин появи комунікативних бар'єрів.

Ключові слова: молодші школярі, навчальний процес, спілкування, комунікативні бар'єри, діагностика.

Alexandra Prokорова

master's student,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
alexprokорова@gmail.com

Tetiana Perepeluk

PhD of Psychological, Associate Professor of Psychology chair,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6313-2279
perepeluk17@gmail.com

The formation of the experience of relationships and behavior of students in resolving conflict situations is an urgent psychological and pedagogical problem, and, as the analysis of practice shows, it is to form such experience in the early stages of primary school. It is during this period of school that children begin to actively master the experience of resolving contradictions that characterize different areas of life. Pupils

of primary school age react differently to the social situation and therefore their behavior is characterized by characteristics, including individual psychological characteristics and external factors, the study of which should be aimed at the entire educational process.

The concept of "communication barrier" is described, the reasons that cause its appearance, the types of barriers that arise during communication are presented.

It was found that primary school students showed low rates of communication activity, which is due to certain difficulties in using communication skills in the team.

The results of the study also showed that in younger students, there are communication barriers, which are often manifested in the immaturity of communication motives, difficulties in contact, so we proposed a psycho-correctional program to overcome the causes of communication barriers.

Keywords: junior high school students, educational process, communication, communication barriers, diagnostics.

Александра Прокопова

магістрантка факультета соціального і психологічного бразовання,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла
Тычины,
м. Умань, Україна
alexprokopova@gmail.com

Татьяна Перепелюк

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла
Тычины,
м. Умань, Україна
ORCID: 0000-0001-6313-2279
perepeluk17@gmail.com

ДИАГНОСТИКА СОСТОЯНИЯ НАЛИЧИИ КОММУНИКАТИВНЫХ БАРЬЕР В УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Формирование опыта взаимоотношений и поведения учащихся в решении конфликтных ситуаций является актуальной психолого-педагогической проблемой, и, как показывает анализ практики, необходимо формировать такой опыт на ранних этапах обучения в начальной школе. Именно в этот период обучения в школе дети начинают активно осваивать опыт разрешения противоречий, характеризующих различные сферы жизни. Ученики младшего школьного возраста по-разному реагируют на социальную ситуацию и поэтому их поведение характеризуется признаками, включая индивидуально-психологические особенности и внешние факторы, изучение которых должно быть направлено на весь учебный процесс.

Охарактеризованы понятия «коммуникативный барьер», причины, вызывающие его появление, представленные разновидности барьеров, которые возникают в ходе общения.

Установлено, что ученики младшего школьного возраста продемонстрировали невысокие показатели сформированности коммуникативной деятельности, что обусловлено определенными трудностями в использовании коммуникативных навыков в коллективе. Также результаты исследования позволили установить, что у младших школьников наблюдаются коммуникативные барьеры, которые часто проявляются в несформированности мотивов общения, трудностями вступления в контакт, поэтому нами была запропонована психокоррекционная программа для преодоления причин появления коммуникативных барьеров.

Ключевые слова: младшие школьники, учебный процесс, общение, коммуникативные барьеры, диагностика.

Постановка проблеми. У спілкуванні виражаються відносини людини з їїньою різною активністю, вибірковістю, позитивним чи негативним

характером. Способом чи формою спілкування і відносини є спілкування людини з людиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень показав, що проблема психологічних особливостей поведінки особистості в конфліктних ситуаціях пов'язана з конфліктом як формою взаємодії у ході спілкування між людьми, а розкриття сутності їхньої поведінки вимагає знання сутності конфлікту. Багато наукових досліджень присвячено вивченню природи конфліктів (Ф. Бородкін, Н. Гришина, О. Доченко, А. Ішмуратов, О. Ковальов, Г. Ложкін, С. Максименко, В. Мерлін, Л. Петровська, М. Пірен, Н. Пovyакель, М. Примуш, М. Рibaкова); проблема шкільних конфліктів неодноразово привертала увагу таких дослідників (М. Буянов, Н. Левітов, А. Лічко, К. Лоренц, Н. Максимова, К. Мілютіна, М. Рibaкова, Т. Титаренко та ін.). Найбільший внесок у вивчення конфліктної поведінки молодших школярів внесли дослідники Т. Дрожина, Є. Дурманенко, І. Коваль, В. Радчук, М. Рibaкова.

Причини, що визначають наявність чи відсутність відповідності між відношенням і звертанням учасників спілкування, В. М. М'ясищев бачив не тільки в особистісних властивостях кожного із тих, хто спілкується в окремоті, але й в обставинах спілкування і, зокрема, у характері малої групи, що їх утворюють люди, що спілкуються, вважав, що взаємовідношення відіграє істотну роль у характері процесу взаємодії, і у свою чергу, представляє результат взаємодії. Ті переживання, що виникають у процесі взаємодії, зміцнюють, руйнують чи реорганізують відносини. А також, В. М. М'ясищев відзначав, що спілкування може впливати на ті чи інші характеристики психічних процесів, психічних станів і властивостей людини, істотно змінювати і перебудовувати (за О. О. Бодальовим, (1983)).

Комунікативні бар'єри – це психологічні перешкоди, що виникають на шляху отримання інформації. Причинами появи комунікативних бар'єрів у соціальному, зокрема навчальному, середовищі характеризується складністю та відсутність зворотного зв'язку при комунікативному контакті, помилки у розумінні смислу, несприймання до уваги підтексту. Причини появи комунікативних бар'єрів можна структурувати, а саме:

1. Індивідуальні та особистісні особливості учнів.
2. Адаптація до нових умов.
3. Відсутність порозуміння між учителем та учнем.
4. Вплив стереотипу на спосіб відбору та проходження інформації.
5. Очікування певної форми поведінки від інших тощо.

Мета дослідження. Дане дослідження спрямоване на вивчення особливостей та причин появи комунікативних бар'єрів у процесі навчання учнів початкової школи з метою пошуку шляхів покращення стану спілкування всіх учасників процесу. Особливо важливо з'ясувати причини появи комунікативних бар'єрів між вчителем та учнями, так як це впливає на рівень успішності та рівень психологічного благополуччя учнів в період навчання, зокрема у початковій школі.

Метою дослідження є комунікативні бар'єри та способи їх подолання. Відповідно до мети визначено наступні завдання:

1. Дослідити проблему комунікативних бар'єрів у науковій літературі.
2. Визначити рівень прояву комунікативних бар'єрів у процесі навчання в початковій школі.

3. Класифікувати причини виникнення комунікативних бар'єрів.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Досліджуючи проблему виникнення комунікативних бар'єрів у процесі навчання у науковій психолого-педагогічній літературі ми змогли простежити генезис розвитку поглядів науковців: М. С. Каган розглядає спілкування як один з видів людської діяльності, якому властиві відповідна структура й атрибути (за А. В. Мудриком, (1984)). Л. П. Буєва (1978) припускає, що "спілкування є безпосередньо і пережита реальність і конкретизація суспільних відносин, їхня персоніфікація, особистісна форма. Суспільні відносини при цьому складають зміст процесу (дії об'єктивних суспільних законів і відносин), а спілкування – його індивідуалізовані форми" (за А. В. Мудриком, (1984)), В. М. Соковнін (1974) аналізує людське спілкування як комунікацію, як діяльність, як відношення, як взаєморозуміння і взаємовплив. З погляду А. Н. Леонтьєва, спілкування варто розглядати як визначену сторону діяльності, тому що воно присутнє в будь-якій діяльності в якості її елемента.

Аналіз досліджень останніх десятиліть показав, що учені прагнули не лише розібратися у природі самого спілкування та комунікативних бар'єрів, які виникають в ході нього, а також і вирішення проблем, які виникають в ході даного процесу: розкрито змістовий аспект поняття "комунікативний бар'єр" (Г. Андреева, Т. Базаров, В. Галигін, Л. Дмитрієва, Л. Новикова, З. Ноліу, Б. Паригін, Н. Подимов, Л. Подлесная, Л. Шихіреєв, Є. Цуканова та ін.), виокремлено і охарактеризовано типи психологічних та комунікативних бар'єрів (Г. Гібш, Б. Поршнеєв, Б. Паригін, М. Форверг) та чинники їх виникнення (А. Аронсон, Г. Гібш, В. Бенніс, Є. Залюбовська, Б. Паригін, К. Роджерс, В. Столін, Г. Шепард, М. Форверг та ін.).

Бар'єрами в спілкуванні можуть виступати *психологічні риси особистості*: оптиміст бачить те ж, що й песиміст, але розуміє побачене інакше, холерику – з меланхоліком, екстраверту – з інтравертом. На спілкування також впливає така психологічна якість особистості як *самоконтроль*. Люди з високим самоконтролем орієнтовані на саморозкриття, намагаються дізнатися все про співрозмовника, зрозуміти його, а також краще визначити фальш і обман у спілкуванні. Вони легко навчаються й соціально адаптивні в нових умовах, добре контролюють свої емоції та здатні справляти потрібне враження.

Існують і *чисто мовні бар'єри* у спілкуванні – коли співрозмовники спілкуються різними мовами, або рівень володіння мовою в них є різним. Мовний бар'єр виникає й тоді, коли співрозмовники не турбуються про взаєморозуміння і вживають звичну для них лексику, не зважаючи на те, чи знає її партнер по спілкуванню. Одні й ті ж слова можуть по-різному розумітися комунікантами, деякі слова можуть бути зрозумілими одним і не зрозумілими іншим комунікантам, або розумітися інакше. Мовний бар'єр часто створюють наукові терміни, слова іншомовного походження, жаргонізми.

Комунікативні бар'єри можуть бути пов'язані з багатьма факторами: різницею в національних культурах людей, які спілкуються, різницею в їхніх цінностях, рівні освіти, релігійної приналежності тощо. Такі бар'єри можна назвати *культурними*. Бар'єри можуть бути *соціальними*, пов'язані з розбіжністю соціального статусу комунікантів. Наприклад, бар'єри, пов'язані з віковою різницею («батьки нездатні нас зрозуміти»), соціальним і майновим

станом («ситий голодного не розуміє»), приналежності до чоловічої чи жіночої статі («тільки жінка може зрозуміти жінку») [1, 46].

Бар'єри можуть бути пов'язані з *розбіжністю в життєвих цілях і потребах*. Так, люди, в яких є невирішеними проблеми забезпечення мінімального життєвого рівня, мало цікавляться проблемами демократії, свободи, прав особистості. Для прикладу можна навести відому «піраміду потреб» Абрахама Маслоу: фізіологічні потреби (їжа, вода, секс, виживання); потреби, пов'язані з безпекою (житло, одяг, захист, почуття безпеки); потреби взаємостосунків (кохання, дружба, приналежність до сім'ї та інших груп); потреба в повазі (самоповага, повага з боку інших); потреби самоактуалізації (самовираження, творчість). За А. Маслоу, людина починає відчувати ті чи інші потреби лише тоді, коли задоволені потреби більш низького рівня.

Існують *рольові бар'єри* – коли людина не може змінити роль при зміні ситуації спілкування: батько залишається батьком, скільки б років не було його дитині, начальник поводить з дружиною та дітьми як з підлеглими тощо.

Дослідження було проведено на базі Рогівської загальноосвітньої школи I-III ступенів, с. Роги Маньківського району Черкаської області у 2,3,4 класах (загальна кількість учнів 32, з них дівчат – 18, хлопчиків – 14).

У процесі проведення дослідження застосовувалися такі методики: методика «Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини» Піроженко Т.О., Мальований апперцептивний тест Собчик Л.М. та методика виявлення комунікативних та організаторських здібностей (КОС).

На першому етапі дослідження застосовувалася методика Піроженко Т. О. «Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини» [2]. Метою даної методики є визначення рівня сформованості комунікативної діяльності у молодших школярів.

Таблиця 1.

Моніторинг прояву конфлікту у навчальному процесі (%)

Етапи конфлікту	Поведінка учнів (%)	Поведінка учителя (%)
Конфліктна ситуація	68	32
Інцидент	22	78
Виникнення конфлікту	66	34
Ескалація конфлікту	17	83
Емоційна реакція	72	28
Переривання конфлікту	20	80
Конструктивне вирішення конфлікту	38	62

Учні частіше створюють конфліктну ситуацію, яка може призводити до виникнення комунікативних бар'єрів, але учителі несуть відповідальність за сам інцидент, якому не змогли запобігти та за ескалацію самого конфлікту, який негативно впливає на сам навчальний процес.

На другому етапі дослідження для виявлення наявності комунікативних бар'єрів у дітей молодшого шкільного віку ми використали «Мальований апперцептивний тест» Л. М. Собчик [3], який є компактним модифікованим варіантом «Тематичного апперцептивного тесту» Г. Мюррея. Застосування цієї методики дає змогу психологічного вивчення стану сформованості когнітивного та диспозиційного компонентів соціальної перцепції, які складають основу для соціально-перцептивного передбачення, а також встановити особливості сформованості у дитини часової перспективи – тобто представленості у відповідях взаємозв'язку минулого, теперішнього й майбутнього часів.

На третьому етапі дослідження застосовувалася методика комунікативних і організаторських здібностей.

Методика виявлення комунікативних і організаторських здібностей складається із 40 запитань, з яких 19 на визначення комунікативних здібностей. Ми застосовували модифікований варіант методики КОС [4], який не включав шкалу вивчення організаторських здібностей з огляду на вікові особливості дітей. На кожне запитання дитина повинна дати відповідь «так» або «ні».

Результати першого етапу дослідження показали, що учні молодшого шкільного віку продемонстрували невисокі показники сформованості комунікативної діяльності, що зумовлено певними труднощами у використанні комунікативних навичок у колективі.

На другому етапі встановлювалася наявність комунікативних бар'єрів шляхом порівняльного дослідження психосоціальної ситуації розвитку дітей молодшого шкільного віку та їх ровесників із мовленням у нормі. При аналізі описів поведінки людини в ситуаціях соціальної взаємодії виявлено кількісні розбіжності між досліджуваними категоріями дітей. Потребують тлумачення також основні тенденції, які висвітлюють стан сформованості когнітивного та диспозиційного компонентів соціальної перцепції у школярів [5].

Ознаки невпевненості, тривоги переважали в описах дітей та виявлялися в характері ситуацій, які носили загрозливий характер для одного з персонажів, а також схильності до уточнення, конкретизації. В описах дітей домінували сюжети, де персонажі відчувають залежність від інших, самотність, неспроможність самому вирішити свою проблему.

Таким чином, результати діагностики молодших школярів на основі апперцептивних тестів дозволяють виявити «слабкі ланки» у системі їх психосоціального розвитку та окреслити відповідні напрями психотерапевтичної роботи. З позицій індивідуальної психології А. Адлера, у цьому процесі вирішальною є взаємодія трьох чинників: комплекс неповноцінності, його компенсація та соціальне середовище [5].

Результати третього етапу вивчення стану сформованості комунікативних здібностей показали, що у 22% / 19% / 45% (відповідно 2клас/3 клас/4клас) учнів низький рівень комунікативних здібностей, у 36% / 46% / 34% – середній, у 42% / 35% / 21% – високий і дуже високий рівень комунікативних здібностей не показала жодна дитина (табл. 2.).

Таблиця 2.

Особливості комунікативних бар'єрів у молодших школярів

Рівні вираженості комунікативних бар'єрів	2 клас	3 клас	4 клас
Високий	42%	35%	21%
Середній	36%	46%	34%
Низький	22%	19%	45%

Учні із високим рівнем наявності комунікативних бар'єрів характеризуються переважно несформованістю мотивів спілкування із дорослими, оскільки дорослі завжди помічають мовленнєве порушення дитини і часто виправляють її під час мовлення; труднощами вступу в контакт; безініціативністю у введенні діалогу; складнощами у формулюванні задуму дій партнерів по спілкуванню і розумінні ситуації в цілому.

Учні із середнім рівнем наявності комунікативних бар'єрів характеризуються ситуативністю проявів особистісних, ділових та пізнавальних мотивів спілкування, які не є стійкими, відсутністю активності в комунікації, слабкою сформованістю соціально-перцептивного аналізу ситуації спілкування.

Учні із низьким рівнем наявності комунікативних бар'єрів характеризуються сформованістю стійких мотивів спілкування, частотою контактів, ініціативністю, активною взаємодією з людьми та володінням невербальними засобами комунікації.

Отже, аналіз результатів дослідження дозволив встановити, що у молодших школярів, спостерігаються комунікативні бар'єри, які часто проявляються у несформованості мотивів спілкування, труднощами вступу в контакт, тому нами була запропонована психокорекційна програма для подолання причин появи комунікативних бар'єрів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, поява комунікативних бар'єрів у процесі навчання, зокрема у початковій школі, обумовлені багатьма факторами і чинниками: вікова криза 7-го року життя, перехід до нового виду провідної діяльності, несформованості мотивів спілкування, труднощами вступу в контакт тощо. Подальші дослідження будуть присвячені впровадженню корекційної роботи щодо запобігання та попередження появи комунікативних бар'єрів у процесі навчання молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко В. В. Риторика. Харків : Вид-во ХНАДУ, 2008. 121 с.
2. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.
3. Собчик Л. Н. Методы психологической диагностики. Вып. 3. М. : Изд-во МГУ, 1984. 255 с.
4. Панок В. Г., Титаренко Т. М., Чепелева Н. В. Основи практичної психології : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Либідь, 1999. 536 с.

5. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М. : Прогресс, 1995. 296 с.

REFERENCES

1. Bondarenko, V. (2008). Rytoryka. Harkiv : Vyd-vo HNADU. [in Ukrainian].
2. Pirozhenko, T. (2010). Komunikatyvno-movlennjevyj rozvytok doshkil'nyka. Ternopil' : Mandrivec'. [in Ukrainian].
3. Sobchik L. (1984). Metody psyhologicheskoy dyagnostyky. Vyp. 3. M. : Yzd-vo MGU. [in Russian].
4. Panok, V. & Tytarenko, T. & Chepeljeva, N. (1999). Osnovy praktychnoji psyhologiji : pidruchnyk dlja studentiv vyschyh navchal'nyh zakladiv. Kyjiv : Lybid'. [in Ukrainian].
5. Adler, A. (1995). Praktyka y teoryja yndyvdydual'noj psyhology. M. : Progress. [in Russian].

Бібліографічний опис для цитування:

Прокопова О., Перепелюк Т. Діагностика стану наявності комунікативних бар'єрів у учнів початкової школи в процесі навчання. *Психологічний журнал* / ред. О. Д. Сафін та ін. Умань : ВПЦ «Візаві», 2020. №5. С. 51–58.